

מעמדן של בית אל ומצפה

פתיחה

וַיָּשְׁבוּ שָׁם עַד הָעָרֶב לִפְנֵי הָאֱלֹהִים וַיִּשְׂאוּ קוֹלָם וַיִּבְכּוּ
בְּכִי גָדוֹל" (שופטים כ', יח – כ"א ב).

מתוך פסוקים אלו עולה כי בית אל הינו מקום אליו עולים לשאול בה³. המקום מוגדר כ"לפני ה'" - שם צמים ומקריבים קרבנות, ושם שואלים בה' על ידי ארון ברית הא-להים הנמצא שם בימים ההם.

מדוע בני ישראל אינם הולכים למשכן בשילה כדי להתפלל ולשאול בה? הרי באופן פשוט מקומו של ארון הא-להים הינו בשילה!

חלק מן הפרשנים פותרים את השאלה הנ"ל בצורה פשוטה, וטוענים כי המקום 'בית אל' כאן, מתייחס למשכן בשילה (מצודת דוד שופטים כ', יח, רד"ק שופטים כ', כו). מעניין כי הרד"ק בהמשך פירושו, אינו שלם עם הפירוש הנ"ל, ובפירושו לפסוק המתאר את בנין המזבח בבית אל והעלאת הקרבנות, הוא אומר כך:

"אם בית אל זה הוא שילה, למה בנו שם מזבח? וכי לא היה שם מזבח המשכן? ואם הוא העיר הנקרא בית אל גם שם היה המזבח שבנה יעקב אבינו כמו שאנו עתידים לפרש בספר שמואל בפסוק עולים אל הא-להים בית אל! ויש לומר שבנו שם מזבח חדש, והיה המקום הזה שילה או בית אל, ובנות המזבח הוא דרישת האל. כמו שנמצא במקומות רבים שהיו בונין מזבח לדרוש את ה', ומפני המקרה הרע הזה שקרה להם בדבר בנימין, בנו מזבח והעלו עולות ובכו לפני ה' ואמרו למה היתה זאת להפקר שבט אחד"

(שופטים כ"א, ד, ד"ה ויבנו שם).

על פי הבנה זאת, קצת קשה להבין מדוע מציין הכתוב כי ארון ברית הא-להים נמצא בשילה בימים ההם. במה מיוחדים ימים אלו מן הימים שלפניהם ואחריהם בהם הארון נמצא בשילה?

אפשרות האחרת, הקרובה יותר לפשוטו של מקרא, היא להתייחס אל בית אל עצמה. לפי אפשרות זו, יש לומר כי בפרק הזמן הזה, לשילה לא היה מעמד כל כך משמעותי והעם לא הגיע אליה באופן תדיר⁴. על פי הסבר זה ניתן להבין גם את הדגשת הנביא: "וַיִּשְׂאָלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּה' וְשֵׁם אַרְוֹן בְּרִית הָאֱלֹהִים בְּיָמֵים הָהֵם".

כיצד בני ישראל הקריבו בבית אל קרבנות, והרי בתקופה זו היה קיים איסור הבמות?

המשך חכמה (דברים י"ב) מסביר כי בהזדמנויות שונות נהגו להוציא את הארון מן המשכן. במצבים אלו, כאשר הארון היה

בשיעורים בשנת תשס"ח עסקנו בסוגית "נחלת בנימין כנחלת שכינה"¹. בשיעורים אלו, ניסינו להתבונן במשמעות עובדה זו לגבי הנחלה כולה, לגבי תחנות המשכן הנמצאות בשטח הנחלה ולגבי העיר ירושלים בפרט. אחד הדברים המעניינים שראינו הוא, כי בנוסף לתחנות המשכן, דווקא נחלת בנימין ישנו ריכוז של מקומות קדושים בתקופה המתחילה בכיבוש הארץ ומסתיימת בימי דוד.

בשיעורנו זה, בכוונתנו להתייחס לשני מקומות, בית אל ומצפה, אשר מילאו תפקיד חשוב ומשמעותי בפרק זמן זה. אמנם, קיים הבדל מרכזי בין שני המקומות: בית אל הינו מקום בעל חשיבות וקדושה מיוחדת כבר מתקופת האבות, ואילו מצפה הינו מקום שאין לו עבר מיוחד, והוא הפך להיות מקום בעל משמעות בתקופת השופטים ובימי שמואל הנביא.

בית אל

מיקומה של בית אל

את מיקומה של בית אל, ניתן ללמוד מתוך תיאורי הגבול בספר יהושע. ראשית, בית אל נמנית בין ערי בנימין (יהושע י"ח, כב), וכן מצוין כי היא מצויה בצפון הנחלה, בגבול בין בנימין לאפרים (יהושע ט"ז, ב).

כיום, מקובל לזהותה במקום הנקרא בורג' ביתין הנמצא דרומית מערבית לשוב עפרה². (כיבוש העיר מתואר בפרוטרוט בשופטים א', כב-כו).

בית אל במלחמת בנימין - בני ישראל (בעקבות פרשת פילגש בגבעה)

"וַיִּקְמוּ וַיַּעֲלוּ בֵּית אֵל וַיִּשְׂאָלוּ בְּאֱלֹהִים וַיִּאמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִי יַעֲלֶה לָּנוּ בְּתַחֲלָה לְמַלְחָמָה עִם בְּנֵי בְנִימִן וַיֹּאמֶר ה' יְהוָה בְּתַחֲלָה... וַיֵּצֵא בְנִימִן לְקִרְאֲתָם מִן הַגְּבִיעַ בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי וַיִּשְׁחִיתוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עוֹד שְׁמַנְתָּ עֶשֶׂר אֶלֶף אִישׁ אֲרָצָה כָּל אֶלֶף שְׁלֹפֵי חֶרֶב. וַיַּעֲלוּ כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכָל הָעָם וַיָּבֹאוּ בֵּית אֵל וַיִּבְכּוּ וַיִּשְׁבּוּ שָׁם לִפְנֵי ה' וַיִּצְוּמוּ בַּיּוֹם הַהוּא עַד הָעָרֶב וַיַּעֲלוּ עֹלוֹת וּשְׁלָמִים לִפְנֵי ה'. וַיִּשְׂאָלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּה' וְשֵׁם אַרְוֹן בְּרִית הָאֱלֹהִים בְּיָמֵים הָהֵם. וּפִינְחָס בֶּן אֶלְעָזָר בֶּן אֶהֱרֹן עֹמֵד לִפְנֵי בְּיָמֵים הָהֵם לֵאמֹר הַאֲוֹסֶף עוֹד לְצִאת לְמַלְחָמָה עִם בְּנֵי בְנִימִן אַחִי אִם אֶחָדָל וַיֹּאמֶר ה' עֲלוּ כִּי מִחֵר אֶתְנַנְּנוּ בַּיָּד. וְאִישׁ יִשְׂרָאֵל נִשְׁבַּע בְּמִצְפָּה לֵאמֹר אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יִתֵּן יָתֵן בְּתוֹ לְבְנִימִן לְאַשָּׁה. וַיָּבֹא הָעָם בֵּית אֵל

1 http://etzion.org.il/vbm/update_views.php?num=5121&file=vbm/archive/13-jeru/17mikdash.doc

ובשיעורים העוקבים.

2 הרב יואל אליצור עסק בסוגיה זו במאמרו: בורג' ביתין מסורת ומקורה בקובץ שומרון ובנימין כרך ב', הוצאת ראובן מס, ירושלים תשנ"א, עמ' 111-103.

3 מאד ייתכן כי הביטוי 'עליה' לבית אל אינו קשור במציאות הטופוגרפית, אלא עליה לצורך שאילה בה' ולכן העליה כאן מתייחסת למציאות הרוחנית.

4 בסוגיה זו הרחבנו בשיעורים בשנת תשס"ח.

ל"מקום המקודש"⁷. בהקשר זה יש לשים לב לכינוי העיר בשם "המקום" (כינוי החוזר שש פעמים בבראשית כ"ח, וארבע פעמים בבראשית ל"ה) ולאופייה של ההתגלות שם: "אין זה כי אם בית א-להים וזה שער השמים" (בראשית כ"ח, יז).

המקום המקודש, הנקראה 'בית א-להים', מבטא מחד גיסא את מקום השראת השכינה -, ומאידך גיסא את המקום שבו עובד האדם את ה' בביתו של ה'⁸. זהו מקום המחבר ארץ ושמים, "סלם מַצב ארצה וראשו מגיע השמימה" (שם, יב). שם המקום, בית אל, בית א-להים, משמעותו מקדש. היראה שירא יעקב בהקיצו משנתו הינה יראת מקדש. שימת האבן מצבה, ויציקת שמן על ראשה, רומזת על נסכים.

בקיצור, כל הביטויים עליהם עמדנו - שם המקום בית-אל, הסולם המחבר בין ארץ לשמים, הכינויים בית א-לוהים ושער השמים - כל אלו מעידים על היות המקום מעין "מקדש" המתגלה לאבות אברהם ויעקב במקום זה⁹.

ייחודה של בית אל עולה גם מתוך השוואה בינה לבין מגדל בבל. כאשר יעקב מגיע לבית אל בדרכו לחרן, הוא חולם שם על הסולם העולה לשמים. פרופ' יהודה אליצור¹⁰ רואה קשר בין סולם יעקב למגדל בבל, ועורך השוואה ביניהם:

במגדל בבל נאמר "על כן קרא שמה בבל, כי שם בלל ה' שפת כל הארץ" (בראשית י"ט). כוונת התורה בפסוק זה הינה לשים ללעג את הפירוש היומרי של יושבי בבל לשם עירם בבל זה שער האל אלא שער הבלבל. שער השמים האמיתי מתגלה בפרשת חלום יעקב, ושם הכתוב מגלה כי שער השמים הוא בבית אל בארץ הבחירה ולא בארץ שנער. בית הא-לוהים של יעקב נמצא בשדה פתוח, וזוהי התרסה נגד המגדלים המפוארים של הפולחן המסופוטמי. אותם מגדלים עצומים הנקראים "זקורת" שהתנשאו אל על בכל עיר מסופוטמית חשובה, שימשו כהיכלי מפגש בין אל לאדם. כלפי הללו קורא

7 אין זה מקרה שלמרות ההתגלות במעשה העקדה יעקב איננו מגיע, על פי פשטי המקראות, להר המוריה. ההתגלות בהר המוריה הינה בבחינת מעשה אבות סימן לבנים, רמז לדורות בלבד. מעמד העקדה היה מעמד חד-פעמי שהתרחש בין אברהם, יצחק והקב"ה; לא היו לעקדה עידים נוספים, והמקום עתיד להתגלות מחדש לכלל ישראל רק בימי דוד, בהתגלות בגורן ארוונה היבוסית.

8 נקודה זו חוזרת על עצמה בימי דוד כאשר הוא מגיע לגורן ארוונה. במעמד זה אומר דוד: "ויאמר דוד: זה הוא בית ה' הא-להים, וזה מזבח לעולה לישראל". שוב המקום מתפקד בתפקיד כפול – מחד מקום לעבוד את ה', ומאידך ביתו של ה'. סוגיה זו הינה סוגיה רחבה שאינה מענייננו הקשורה גם למבנהו של בית המקדש, ליחס בין השראת השכינה במקדש לעבודת האדם, ועוד.

9 חז"ל זיהו את ההתגלות בבית אל כמתרחשת בהר המוריה (ראה למשל פסחים פח. ועוד), אף שבפשטי הכתובים מדובר לדעתנו על בית אל, ולא על הר המוריה. פירוש זה של חז"ל מלמד על המשמעות שהם מעניקים לבית אל כמקדש לכל דבר, המשמש את האבות כמקום של התגלות ופולחן כאחד.

בהקשר זה, מעניין לציין כי בשונה מאביו ומבנו, יצחק אינו מגיע לבית אל כלל. יעקב חוזר, במובנים רבים, על תחנותיו של אברהם סבו, בעוד שליצחק יש מסלול עצמאי. ואכמ"ל.

10 "מגדל בבל וסולם יעקב", מתוך יהודה אליצור "ישראל והמקרא", מחקרים גיאוגרפיים היסטוריים והגותיים, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תש"ס, 44-48.

מחוץ למשכן - הותרו הבמות. הסבר זה מתבסס על דברי הירושלמי (מגילה פרק א הלכה יב) והתוספתא (סוף מסכת זבחים), האומרים כי כל זמן שהארון בפנים - במות אסורות, ארון בחוץ - במות מותרות.

בצורה זו, מבאר המשך חכמה מספר מקרים בהם הקריבו מחוץ למשכן, לדוגמה:

- מקדש ה' המוזכר בטקס שנערך בשכם בסוף ימי יהושע (יהושע כ"ד).
- הקרבנות שהוקרבו בבוכים (שופטים ב', ה).
- וכך הוא מסביר גם את הקרבנות בבית אל בפרשת פילגש בגבעה.

מעבר לקרבת בית-אל להתרחשות הקרבות עם בני בנימין, נראה כי הסיבה לכך שהארון נלקח דווקא לבית אל קשורה גם לעברה של בית-אל, בהיותה המקום המקודש על האבות עוד מימי אברהם ויעקב. ייתכן מאוד, כי זכרון קדושה זו השפיע עד פרק זמן זה, והעם המשיך להתייחס לקדושת המקום עוד בתקופת השופטים, למרות המשכן בשילה.

נראה כי כדי להבין מדוע המשיכו להתייחס לקדושת בית אל גם בעת הזאת, עלינו להתבונן במעמדה ובמהותה של בית אל בתקופת האבות.

קדושת בית אל "מקדש האבות" בספר בבראשית

בתקופת האבות, מתאפיינת בית אל כמקום המקודש, בה"א הידיעה. זהו המקום בו קורא אברהם לראשונה בשם ה' בארץ ישראל (בראשית י"ב, ה), ומעניין מאוד כי לאחר מסעותיו לנגב ולמצרים שב אברהם בדיוק למקום שבו היה בתחילה:

"וילך למסעיו מנגב ועד בית אל, עד המקום אשר היה שם אהלה בתחילה, בין בית אל ובין העי⁵. אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם אברם בשם ה' " 6 (בראשית י"ג, ד-ה).

שם גם ניתנת לו, לאחר הפרדה מלוט, ברכת הזרע והארץ – הברכה המפורטת הראשונה שמברך אותו ה' בארץ ישראל.

ברם, מי שהעניק לבית אל את מעמדה המיוחד היה יעקב, שהתעבב במקום בדרכו לחרן, ובשובו ממנה הפך אותה

5 הביטוי "בין בת אל ובין העי" מופיע שוב מאוחר יותר במלחמת יהושע בעי. יהושע ממשיך את דרכו של אברהם אשר פרץ את הדרך בארץ ישראל, והוא מנהיג את העם כולו בכניסה לארץ. מעשה אבות סימן לבנים.

6 יש לציין כי סופו של הפסוק משאיר אי בהירות מכוונת בנוגע לזמן קריאתו של אברהם בשם ה' – האם זה היה עכשיו או כאשר היה שם בראשונה. נראה כי עמימות זו מכוונת ומטרתה להדגיש את העובדה שאברהם חזר בדיוק לאותו מקום, ולאחר מעשה.

בהמשך, גם יעקב חזר פעמיים לאותו מקום בצורה דומה. את הפסוק "והאבן הזאת אשר שמת מצבה יהיה בית א-להים..." מתרגם אונקלוס: 'ואבנא הדא דשויתי קמא תהי דאיהי פלח עלה קדם ה'. רש"י מביאו בפירושו ומוסיף: וכן עשה בשובו מפדן ארם כשאמר לו: קום עלה בית אל (להלן לה, א), מה נאמר שם: ויצב יעקב מצבה ויסך עליה נסך (שם יד). כלומר יש כאן רמז על קדושת המקום שתתגלה בפועל אצל יעקב עצמו בחזרתו לבית אל, ולכן ניתן להבין מי שרצה לכנות את בית אל כ"מקדש האבות". אני מודה לרב יואל אליצור על דיוק זה.

ישנה משמעות והמשכיות עד תקופת השופטים וזהו מקום ידוע ומפורסם שמקריבים בו קרבנות בזמן היתר במות.

בית אל בימי ירבעם

לאחר פילוג הממלכה, מחליט ירבעם המולך בשכם על ממלכת ישראל, להפריד את מקום שלטונו ממקום הפולחן¹², והוא קובע בדרך ובבית אל את שני עגלי הזהב (מל"א י"ב, כט). הקמת העגלים בדרך ובבית אל, קשורה בוודאי בהיותם מקומות גבול: ירבעם קובע בגבולות הממלכה מקומות פולחן מרכזיים, מעין מקדשי גבול - הצפוני בדרך, והדרומי בבית אל¹³. אולם, לא במקרה נבחרו דווקא ערי הגבול הללו. ירבעם מציע, כביכול, אלטרנטיבה פולחנית לירושלים בדמותה של בית אל - "המקום המקודש" על האבות, שלו קדושה קמאית וקדומה¹⁴. על רקע קדושתה בזמן האבות חוזרת אפוא בית אל בתקופת פילוג הממלכה להיות מקום פולחן משמעותי, כשם שאירע בתקופת השופטים. לפולחן הזה בבית אל התייחסו נביאים שונים, במיוחד עמוס והושע - שראה בו עבודה זרה של ממש ובגידה בברית בין ה' ובין ישראל¹⁵ (כשבית אל הופכת להיות בית און).

מעמדה המיוחד של בית אל נשמר עד סוף ימי בית ראשון. כך, עם כיבוש שומרון על ידי ממלכת אשור והושבת מתיישבים חדשים באזור, נשלח אחד הכהנים לבית אל להורות למתיישבים החדשים איך ייראו את ה' (מל"ב י"ז, כח).

מִצְפָּה

מיקומה וזיהויה

מצפה הינה עיר השייכת לנחלת בנימין. לגבי זיהויה, אחד המקומות שהוצע היה תל א-נסבה, דרומית מערבית לרמאללה. מקום נוסף שהוצע לזהותה הינו נבי סמואל, מצפון לשכונת רמות בצפון ירושלים.

במלחמת בני ישראל ובנימין

מעבר לשייכות העיר בנחלת בנימין, איזכורה הראשון הינו במלחמה בין בני ישראל לשבט בנימין, בעקבות פרשת פילגש בגבעה:

"ווייצאו כל בני ישראל ותקהל העדה כאיש אחד למדן ועד באר שבע וארץ הגלעד אל ה' המצפה, ויתיצבו פנות כל העם כל שבטי ישראל בקהל עם האלהים ארבע מאות אלף איש רגלי שלף חרב" (שופטים כ', א-ג).

מה פירוש המילים: "אל ה' המצפה"? מסביר הרד"ק על אתר:

"במקום שיתקבצו כל ישראל או רובם שם שכינה שורה כמו שנאמר אלהים ניצב בעדת אל. או הטעם כמו שמפרש בספר יהושע כי במצפה היה מזבח ה'

יעקב "אין זה כי אם בית א-לוהים". שדה זה בבית אל הוא בית אלוהים בו מתנשא הסולם האמיתי בין ארץ לשמים ואילו מגדלי בבל אינם אלא מפלצות לבנים וחמר. סולם יעקב ה"מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה" (בראשית כח, יב) הינו המשך הפולמוס שבפרשת דור הפלגה "הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים" (בראשית י"ד). סולם יעקב משמש גשר מתמיד בין ה' לבחיריו, בדומה למה שנאמר בספר דברים י"ב: "ארץ אשר עיני ה' אלוקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה". הסולם מבטא את הקשר האמיתי והמתמיד בין האל לבין ארץ בחירתו, והמקום הראוי לבטא ענין זה הוא בית אל¹¹.

בית אל בימי שמואל הנביא

בימי שמואל הנביא, לאחר חורבנה של שילה, בית אל מוזכרת בשני הקשרים:

- בית אל מוזכרת כאחד המקומות בהם שמואל שופט את ישראל מידי שנה בשנה (שמואל א, ז', טו).
- לאחר משיחת שאול לנגיד, שמואל נותן מספר אותות לשאול, ואחד האותות קשור לבית אל. וכך נאמר בפסוק:

"וחלפת משם והלאה ובאת עד אלון תבור, ומצאוך שם שלשה אנשים עלים אל האלהים בית אל - אחד נשא שלשה גדיים, ואחד נשא שלשת ככרות לחם, ואחד נשא נבל יין ושאלו לך לשלום ונתנו לך שתי לחם ולקחת מידם" (שמואל א, י', ג-ד).

מהי משמעות סימן זה? מהי משמעות העובדה כי הם עולים אל האלהים בית אל?

כדי להבין נקודה זו, יש להזכיר כי בפרק זמן זה, לאחר חורבן המשכן בשילה, ישנו היתר זביחה בבמות. ייתכן אם כן, כי בבית אל ישנה במה ידועה או מזבח מרכזי, אליו מעלים את הגדיים לקרבן, את הלחם למנחות ואת היין לנסכים. בצורה זו מסביר בצורה יפה הרד"ק על אתר:

"הוא לוז שקראו יעקב בית אל ושם היה המזבח שבנה יעקב, ובשעת היתר במות היו מקריבים שם ואותו הבית היה קדוש. והיו באים שם ישראלים באותו הזמן להתפלל בזכות יעקב, וכן אמר על זה יעקב יהיה בית האלהים. ואף על פי שהדרש יש לו דרך אחרת בזה, זה שכתבנו הוא הנראה לפי פשטי הפסוקים. כי בית אל היה מקום קדוש לעולם ומקום מזבח, והיו באים להתפלל שם והיה מקום נבואה כמו שאמר זה שער השמים. פירוש שער לידע ממנו מה שגוזרין בתחתונים מן השמים. ואמר הושע: 'בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו', ותרגם יונתן: 'עולים אל האלהים דסלקין למיסגד קדם ה' לבית אל'" (שם).

הרד"ק מבין שקדושת המקום נשתמרה ברצף מימי יעקב, וזהו מקום תפילה ונבואה. למסורת הקדומה על קדושת המקום

12 שלא כדוד ושלמה, שבחרו לאחד את מקום מלכותם ירושלים, עם מקום השראת השכינה - הר המוריה והמקדש.

13 כמובן, מטרה מרכזית של הצגת העגל בבית אל הייתה למנוע עלייתם של עולי רגלים לירושלים, ואכמ"ל.

14 גם לכן יש משמעות הקשורה באבות: זהו המקום שאליו הגיע אברהם במרדפו אחרי ארבעת המלכים (בראשית י"ד, יד).

15 ראה למשל: הושע ד', טו; ה', ח; י', ה-טו.

11 התיקון המלא והשלם למגדל בבל הוא מגיע בבנין בית המקדש.

גם כאן מוזכר פעמיים בפסוק כי לעלות בקהל למצפה, פירוש לעלות אל ה'.

בימי שמואל

לאחר ששמואל מצליח להחזיר את בני ישראל בתשובה, הוא מכנס את כל ישראל למצפה:

"ויאמר שמואל קבצו את כל ישראל המצפתה ואתפלל בעדכם אל ה'. ויקבצו המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו ביום ההוא ויאמרו שם חטאנו לה' וישפט שמואל את בני ישראל במצפה" (שמואל א, ז', ה-ו).

שמואל מעלה עולה לה', ומתפלל שם בעד ישראל. הרד"ק מסביר את העלאת העולות:

"ויעלה עולה - כן כתיב, וקרי: ויעלהו, ודרשו רז"ל הכתיב, ואמרו ויעלה כתיב, שהיתה נקבה. ומכאן סמכו שעולת נקבה כשרה בבמת יחיד. וקבלו גם כן כי זר מקריב בבמת יחיד כי משחרב משכן שילה ובאו להם לנוב והותרו הבמות כל זמן שהיה אהל מועד בנוב וגבעון עד שנבנה בית עולמים שנאסרו ושוב לא היה להם היתר, ואמרו אין הבמה נתרה אלא על ידי נביא כי שמואל העלה ראשון בבמת יחיד משחרב משכון שילה, וכן בגלגל יהושע העלה בבמת יחיד ראשון שנאמר אז יבנה יהושע" (שם פס' ט).

מעניין כי על פי הרד"ק קרבן זה בבמת יחיד ע"י שמואל הינו הקרבן הראשון לאחר חורבן המשכן בשילה.

בהמשך הפסוק אומר הרד"ק:

"ויענהו ה' - אפשר ע"י אש שירדה מן השמים על העולה או על ידי הרעם שהרעים בקול גדול על פלשתים להבהילם וכאשר נשמע הרעם אז ידע כי ענהו ה'" (שם).

אם אכן כדברי הרד"ק, נראה כי הקרבן המיוחד הזה, במקום המיוחד הזה בו התכנסו כל ישראל, מזכה את ישראל בהתגלות במקום ובהיענות ה'.

בהמשך, בסוף ימי הראשון אנו פוגשים במצפה את גדליה בן אחיקם, לפני שנרצח על ידי ישמעאל בן נחניה בן אלישמע. מכאן, כי המקום משמר את מרכזיותו במשך הזמן, הפעם כמקום שלטון והנהגה.

זכר למעמדה המיוחד של מצפה עולה בצורה מעניינת בספר מקבים (א, ג', לח - ד', ו) בכינוס יהודה המכבי האוסף את כל העדה למצפה "כי מקום תפילה היה במצפה לפנים בישראל".

התבוננות בשני המקומות בבית אל ובמצפה, בקדושתם וביחס אליהם, מלמד אותנו אולי נקודה מהותית ומשמעותית, הן בתקופת יהושע והשופטים והן בימי שמואל, והיא שבפרק זמן זה אין המשכן תופס מקום מרכזי כל כך, וקיימים מספר מקומות מקודשים בעלי משמעות לאומית. לעתים קרובות הארון מוצא מן המשכן והוא מועבר למקום כזה או אחר, כשבמצב זה ניתן להקריב בקרבת הארון והמקום הופך להיות לזמן מה מקום מקודש.

ובית תפילה והיה בית נועד לישראל כשהיו נועדים על דבר. כבר כתבנו בספר יהושע למה היה דרכם להקבץ במצפה, כי שם היתה תשועה גדולה לישראל בהיקבץ מלכים להילחם עם יהושע".

העיר מצפה מוזכרת במקומות נוספים, והשאלה העולה בפרשנים היא האם מדובר באותו מקום או במקום אחר. כך למשל, בתחילת פרק י"א ביהושע נאמר:

"וַיְהִי כְשִׁמְעַי יְבִין מֶלֶךְ חֲצוֹר וַיִּשְׁלַח אֶל יוֹבָב מֶלֶךְ מְדוֹן וְאֶל מֶלֶךְ שְׁמֶרוֹן וְאֶל מֶלֶךְ אֶכְשָׁף. וְאֶל הַמְּלָכִים אֲשֶׁר מִצְפּוֹן בְּהָר וּבְעֶרְבָה נֶגֶב כְּנָרוֹת וּבְשֹׁפְלָה וּבְנִפּוֹת דּוֹר מִיָּם. הַכְּנַעֲנִי מִמְזָרְח וּמִיָּם וְהָאֱמֹרִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרָזִי וְהַיְבוּסִי בְּהָר וְהַחִוִּי תַחַת חֶרְמוֹן בְּאֶרֶץ הַמִּצְפָּה"

(יהושע י"א, א-ג).

ומסביר הרד"ק על אתר:

"...ואפשר שזה המקום הוא המצפה שהיו מתקבצים שם ישראל תמיד, ולפי שהיתה שם תשועה גדולה היו נועדים שם. כי במלחמה האחרת שעשה יהושע עם חמשת המלכים אף על פי שהיתה תשועה גדולה לא היו אלא חמשת מלכים ואלו היו מלכים רבים. ואפשר כי בנה שם יהושע מזבח מפני התשועה הגדולה שהיתה שם, ומפני זה היו ישראל נקבצים שם בעת שהיו צריכין למלחמה או לדבר גדול וכן מצאנו ביפתח לפני ה' במצפה וכן בדבר פלגש בגבעה אל ה' המצפה. וכן אמר שמואל במלחמת פלשתים קבצו אלי כל ישראל המצפה וכן כשהמליך שאול ויצעק שמואל את העם אל ה' המצפה. נראה מכל אלה הפסוקים כי מזבח היה שם ובית מקודש לתפילה ולקבוץ ישראל באותן הימים" (שם).

הרד"ק מזהה את כל המקומות המוזכרים בשם מצפה כמקום אחד. גם מצפה הצפונית תחת חרמון, גם מצפה של יפתח בגלעד ואף מצפה בנחלת בנימין אחרי פרשת פילגש בגבעה. מכאן, טענתו היא כי בגלל התשועה הגדולה, יהושע בנה שם מזבח ולכן תמיד בעת צרה, ישראל היו מתקבצים שמה. מאד ייתכן כי גם במצפה בנחלת בנימין היה שם מזבח (בתקופת היתר במות) וייתכן אף בית תפילה ושם היו מתקבצים בני ישראל באותם ימים.

אין באפשרותנו להצביע על הסיבה מדוע נבחרה דוקא מצפה כמקום קיבוץ כל ישראל. הרי על פי דרכנו, במצפה בנחלת בנימין לא התרחש שום דבר בעל משמעות בגללו יש עניין לכנס את העם שם. ייתכן והסיבה לבחירתה נעוצה במיקומה הגיאוגרפי, מקום יחסית מרכזי בנחלה (אפשרות זו סבירה יותר על פי הזיהוי שלה בתל א צבחה).

האיזכור הבא של מצפה נמצא בספר שופטים:

"ואיש ישראל נשבע במצפה לאמר איש ממנו לא יתן בתו לבנימין לאשה... ויאמרו בני ישראל: מי אשר לא עלה בקהל מכל שבטי ישראל אל ה', כי השבועה הגדולה היתה לאשר לא עלה אל ה' המצפה לאמר מות יומת" (כ"א, א).

מציאות זאת תואמת במידה מסוימת את דברי ה' לדוד כשהוא מבקש לבנות בית לה':

"כי לא ישבתי בבית למיום העלתי את בני ישראל ממצרים ועד היום הזה ואהיה מתהלך באהל ובמשכן בכל אשר התהלכתי בכל בני ישראל הדבר דברתי את אחד שבטי ישראל אשר ציויתי לרעות את עמי את ישראל לאמר למה לא בניתם לי בית ארזים".

הארעיות והזמניות של מקום השראת שכינה, באה לידי ביטוי גם בזיקת בני ישראל אל מקומות נוספים כבית אל ומצפה מקומות בעלי משמעות רוחנית ודתית וכל זאת אף על פי שישנו משכן בשילה במשך 369 שנה.

* כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ט *
* עורך: אביעד בינגשטוק *

* בית המדרש הוירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
